

## ПРЕДМЕТ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Досліджується предмет сучасної постсоціалістичної конституції. Акцентується увага на поступовій зміні сутності постсоціалістичної конституції. Автор стверджує, що сучасна постсоціалістична конституція закладає основи правового регулювання не тільки політичних владовідносин, але і деяких найважливіших соціально-економічних правовідносин.

Автор дійшов висновку, що постсоціалістична конституція поступово перетворюється із акту оформлення та закріплення механізму владарювання в державі в правовий документ, що містить поряд із численними нормами, що по суті відносяться до конституційного права, також ряд норм і принципів, що визначають існування інших галузей права.

*Ключові слова:* конституція, предмет конституційного регулювання, політичні владовідносини, соціально-економічні правовідносини, конституційне право та інші галузі права.

**Постановка проблеми.** У кінці 80-х років ХХ ст. в наслідок ліквідації тоталітарних і авторитарних режимів у соціалістичних країнах розпочинається новий етап конституційного розвитку. У цей час фактично припинила своє існування соціалістична конституційна модель [5, с. 59], адже в колишніх державах, так званого, “соціалістичного табору” були прийняті принципово нові конституції (у деяких країнах – двічі). У зв’язку з цим у сучасній юридичній літературі піднімається питання щодо оцінки ролі постсоціалістичних конституцій в розвитку світового конституційного процесу [12, с. 49].

Постсоціалістичні конституції є унікальним явищем у світовому конституціоналізмі. Вони відображають плюси і мінуси перехідного періоду, містять цілий ряд положень, які об’єктивно мають перехідний характер [8, с. 30]. Закріпивши загальнолюдські цінності, вироблені віковим досвідом людства (різноманіття форм власності; свободу підприємницької діяльності; демократію; принципи народовладдя; розподіл влад тощо), вони водночас зберегли деякі елементи старого (надмірно сильна регулююча роль держави, аж до авторитарних елементів; недостатні гарантії прав та свобод людини і громадянина; бюрократизм; слабкість судової системи; недостатнє фінансування місцевого самоврядування тощо). Таке поєднання “нового” зі “старим” надало окремим конституційним інститутам своєрідного змісту і гібридних форм [16, с. 29-30]. Унікальність змісту постсоціалістичної конституції і зумовлює актуальність дослідження її предмету.

**Ступінь наукової розробки.** Дослідженню предмета сучасної постсоціалістичної конституції присвячені праці українських і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, варто виділити праці І.А. Кравця, А.В. Петрової, Т.М. Пряхіної,

Т.Я. Хабрієвої, В.Є. Чіркїна, Ю.А. Тихомирова, Б.С. Ебзєєва, В.В. Кравченка, В.М. Шаповала, Ю.Н. Тодики, Є.В. Супрунок та деяких інших.

**Мета статті** полягає у спробі з’ясувати суть предмета сучасної постсоціалістичної конституції, дослідити його характерні особливості.

**Виклад основного матеріалу.** Перед постсоціалістичними конституціями, які задекларували намір побудувати суверенну та незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, сформувані повноцінне громадянське суспільство, постає основне найважливіше завдання: вирішити принципово важливі проблеми постсоціалістичного суспільства, закладаючи основні напрямки розвитку суспільства та держави.

У порівнянні з попереднім (соціалістичним) етапом, у постсоціалістичних суспільствах в нових умовах соціально-економічного розвитку змінилося саме поняття конституції, збагатився його зміст [12, с. 72]. Сучасна постсоціалістична конституція (на відміну від тої ж соціалістичної) почала розглядатися як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який закріплює властиві “всьому суспільству цінності та інтереси, що мають спільне значення для всіх соціальних верств” [20, с. 19]. Місія сучасної постсоціалістичної конституції полягає, перш за все, в тому, щоб закріпити на найвищому конституційному рівні ідеї та принципи, завдання та стратегічні цілі державної політики в різних сферах громадянського життя. Адже, як зазначають Ю.Н. Тодика та Є.В. Супрунок, в умовах формування громадянського суспільства саме в Основному Законі необхідно закріпити демократичну спрямованість розвитку суспільства і держави, сприяти за допомогою конституційних засобів становленню нових демократичних інститутів [14, с. 40].

На сьогодні можна однозначно стверджувати, що однією із тенденцій сучасного постсоціалістичного конституціоналізму є зростання ролі конституції у правовій системі держави, розширення предмета і меж конституційного регулювання. Ця тенденція зумовлена визнанням за конституцією статусу основного джерела права та фундаменту правової системи.

Предмет сучасної постсоціалістичної конституції не може обмежуватися мінімальним стандартом традиційних об'єктів конституційного регулювання, тим ідейним мінімумом [8], з якого виходила конституційна теорія на момент становлення конституційного ладу в передових країнах світу (встановлення системи органів державної влади та їх компетенції, закріплення статусу особистості, головним чином її особистих та політичних прав і свобод), а повинен, зважаючи на істотну зміну відносин між особою, державою та суспільством, у результаті чого істотно зросла економічна та соціальна роль держави, також містити комплекс суспільних відносин, що визначають основи організації суспільства, економічні, соціальні та культурні права індивіда тощо [12, с. 90]. Постсоціалістична конституція в сучасному розумінні повинна бути свого роду продуманою моделлю організації всіх сфер життя соціуму [20, с. 29]. Вона повинна бути цілісним документом, який “в інтегрованому вигляді представляє “каркас” суспільства” [12, с. 326], встановлюючи відправні начала нормативної регламентації всіх основних соціальних процесів. Вона повинна закладати основи правового регулювання всіх тих сфер суспільних відносин, які “визначають її [держави] конституційну природу” [11].

За твердженням В.С. Чіркїна, “творці конституції в кожній країні мають право самі вирішувати, які питання для них конституційно значимі та заслуговують введення в текст основного закону” [12, с. 132-133]. Однак, на нашу думку, конституційний законодавець не абсолютно вільний у питанні формування предмета конституційного регулювання. Останній формується об'єктивно, тобто його визначають об'єктивні потреби суспільного розвитку. Предмет конституційного регулювання може розширюватися або звужуватися залежно від об'єктивних умов і специфіки розвитку держави на конкретному історичному етапі. Тобто конституційний законодавець, приймаючи конституцію, повинен враховувати, зважаючи на значущість окремих суспільних відносин, об'єктивну потребу в їх конституційному регулюванні. Як відзначав свого часу один з видатних теоретиків XIX ст. К. Маркс,

“правова природа речей... не може пристосовуватися до закону – закон, навпаки, повинен пристосовуватися до неї” [6, с. 122]; законодавець “повинен дивитися на себе як на природознавця. Він не робить законів, він не створює їх, а тільки формулює...” [6, с. 162]. Отже, конституція, будучи результатом суб'єктивної діяльності людей, повинна бути об'єктивною за своїм змістом.

Окрім того, предмет сучасних постсоціалістичних конституцій, зважаючи на намагання постсоціалістичних суспільств побудувати правову систему за західноєвропейським зразком, повинен формуватися з обов'язковим урахуванням європейського конституційного досвіду. Без цього, як зазначає Г.З. Щербаковський, російське право, як і право інших постсоціалістичних держав, “не можна вважати повноцінним членом континентально-європейської правової родини або західно-правової традиції”. Щоб досягти цього, постсоціалістичному праву необхідне широкомасштабне реформування, особливо в напрямку його “очищення” від залишків правової ідеології соціалістичного права, наближення права до сучасного континентально-європейського стандарту [19, с. 13], до європейського конституційного рівня.

На думку Б.С. Ебзеєва, сучасне постсоціалістичне суспільство потребує того, щоб у його конституції з урахуванням її відносної стабільності та стимулюючого впливу на прогресивні суспільні відносини були закріплені основні закономірності не тільки політичного, але й економічного, соціального та культурного розвитку суспільства, взаємодії його структур [20, с. 29]. Для того, щоб конституція могла вважатися сучасною (не хронологічно, а за своїм змістом і предметом правового регулювання), вона повинна закладати основи правового регулювання всіх “основних” сфер суспільних відносин та систем: економічної, соціальної та політичної систем суспільства, його духовного життя, правового статусу людини і громадянина, основи “прямих і зворотних взаємозв'язків” між особою, державою та суспільством шляхом застосування державної влади, яка використовується в кінцевому підсумку для створення і розподілу соціальних благ та цінностей [16, с. 74].

Отже, до предмета конституційного регулювання сучасної постсоціалістичної конституції, поряд з політичними владовідносинами, потрапляють окремі соціально-економічні правовідносини [12, с. 72]. Проте рівень конституційного регулювання цих суспільних відносин і ступінь конкретизації соціально-економічної та політич-

ної сфер у конституційному регулюванні різна: від детального врегулювання політичних владовідносин до закріплення лише окремих найважливіших конституційних основ соціально-економічного розвитку суспільства.

Так, сучасні постсоціалістичні конституції здійснюють досить детальне правове регулювання політичних владовідносин, визначаючи організацію публічної влади, порядок формування вищих органів державної влади, їх компетенцію тощо. Як зазначає Т.М. Ряхіна, “матеріальність конституції вимагає визнати, що владовідносини є об’єктивна реальність, що існує поза і незалежно від суб’єктивної волі укладача конституції...” [10, с. 48].

Однак, на думку Т.Я. Хабрієвої та В.Є. Чірккіна, таке детальне конституційне регулювання політичних владовідносин є істотним недоліком сучасної конституції (в тому числі постсоціалістичної). Адже, якщо раніше, коли панував вузький підхід до предмета конституційного регулювання, така структура конституційного тексту була зрозуміла, то в сучасних умовах, коли домінує інший (широкий) підхід до змісту конституції, навряд чи варто практично весь конституційний текст присвячувати правому регулюванню відносин організації державної влади (політичним владовідносинам). Більшість процедурних моментів, що стосуються парламенту, глави держави, уряду не представляють для широких верств населення особливої важливості, вони мало зачіпають їх інтереси. Для населення набагато важливіші положення, що відносяться не до структури державних органів, порядку їх діяльності, а ті, що стосуються регулювання взаємозв’язків “людина-держава-суспільство”, гарантій реалізації прав та свобод людини і громадянина [16, с. 120] тощо.

Питання фінансової системи, оподаткування, основних напрямків (пріоритетів) розподілу публічних грошових фондів, грошової політики держави, системи соціального забезпечення населення набагато важливіші для звичайного громадянина, ніж порядок діяльності парламенту або терміни інавгурації президента. При новій концепції постсоціалістичної конституції як документу, що встановлює передусім взаємозв’язок “людина-держава-суспільство”, саме ці проблеми мають первинне значення в змісті конституції, є пріоритетними.

Як свідчить сучасна конституційна практика (в тому числі постсоціалістична) в нових конституціях усе більше місця займають норми, що відображають економічну та соціальну діяльність держави [13, с. 27]. Професор Г.А. Гаджієв

відзначає, що конституція як документ найвищої юридичної сили, що визначає основи взаємовідносин між особою, державою та суспільством, обов’язково здійснює регулювання суспільних відносин в сфері економіки. Усі конституційні норми, які в тій чи іншій мірі здійснюють правове регулювання економічних відносин, в юридичній термінології досить часто об’єднують єдиним поняттям – “економічна конституція”, яка, по суті, являє собою економічні основи конституційного ладу сучасної держави [4, с. 115].

На думку В.Є. Чірккіна, необхідною передумовою переходу постсоціалістичного суспільства до “нормально функціонуючого громадянського суспільства” є закріплення “в основному законі основних принципів та елементів економічної структури громадянського суспільства” [12, с. 88], що повинно сприяти економічному розвитку, розвитку торгівлі та промисловості [2, с. 9]. Тобто постсоціалістична конституція повинна закласти основи правового регулювання всіх тих основних галузей права, які здійснюють регулювання найважливіших за своєю природою економічних відносин (фінансових, цивільних, господарських та ін.). Постсоціалістична конституція повинна перетворитися із акта оформлення та закріплення механізму владарювання в державі у правовий документ найвищої юридичної сили, що містить поряд із численними нормами, що по суті відносяться до конституційного права (основи конституційного ладу, форми правління, системи розподілу влад, прав та свобод людини і громадянина тощо), також ряд норм і принципів, що визначають існування інших галузей права [4, с. 55]. Вона повинна стати актом, на основі якого базується і розвивається (повинен базуватися і розвиватися) весь правовий масив держави. Тому не випадково, що із прийняттям конституції в будь-якої держави з’являється якась нова точка відліку її існування [15, с. 13].

“Висуваючи в загальній формі певні вимоги до окремих галузей права, їх змісту, конституція створює умови для збалансованого та не суперечливого розвитку цілісної правової системи країни, її стабільності” [1, с. 144]. З огляду на те, що на конституційних положеннях базуються різні нормативно-правові акти, конституція має системоутворююче значення і є основним джерелом не тільки для конституційного, але і для інших галузей права [9, с. 136]. Вона не обмежується встановленням державного ладу [20, с. 14] і, виступаючи головним правовим актом у системі законодавства країни, закріплює вихідні начала функціонування всієї правової системи, всіх

галузей права, всього поточного законодавства [9, с. 136; 14, 35].

Установлюючи межі дозволеної поведінки різних соціальних структур, визначаючи межі компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування, закладаючи основи правового регулювання найважливіших суспільних відносин, зокрема відносин власності, оподаткування, соціального забезпечення, розподілу національного продукту тощо, вона тим самим встановлює юридичні основи організації громадського життя в цих найважливіших його сферах [20, с. 14].

Водночас варто враховувати, що сучасна конституція (в тому числі постсоціалістична) не повинна детально регулювати всі аспекти прояву державної та соціальної політики [15, с. 14]. Конституція повинна лише закладати основи правового регулювання “найбільш загальних за характером” суспільних відносин [7, с. 27; 12], регулювати найбільш значимі суспільні відносини, що складаються у сфері взаємодії державних і економічних інститутів [17], закладаючи основні напрямки економічного розвитку суспільства та держави. Конституція покликана визначати саме основи правового регулювання соціально-економічних відносин [8, с. 50], які характеризують сутнісні сторони її соціально-економічної системи.

Вважається, що конституція не повинна опускатися до рівня поточного законодавства і здійснювати детальне правове регулювання соціально-економічних правовідносин [20, с. 82]. Вона покликана регулювати не всі, а лише найважливіші соціально-економічні відносини, які у свою чергу визначають похідні від них відносини [1, с. 136]. При конституційному регулюванні немає необхідності, та й практично неможливо, детально врегульовувати ці відносини. Адже надто деталізоване конституційне регулювання суспільних відносин призводить до стирання відмінностей між конституцією як основним законом, що встановлює вихідні начала всіх основних правових інститутів, і поточним законодавством, яке покликане конкретизувати основні конституційні положення [12, с. 92]. Іншими словами, соціально-економічна сфера потрапляє “в орбіту конституційного регулювання, але не в повному обсязі, а окремими істотними гранями” [3, с. 12].

**Висновок.** Сучасна постсоціалістична конституція розглядається як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який закріплює властиві всьому суспільству цінності та інтереси, що мають загальне значення для всіх соціальних верств. Вона поступово перетворюється із акта оформлення та закріплення механізму владарю-

вання в державі у правовий документ найвищої юридичної сили, що містить поряд із численними нормами, які по суті відносяться до конституційного права, також ряд норм і принципів, які визначають існування інших галузей права.

До предмету конституційного регулювання сучасної постсоціалістичної конституції, поряд з політичними владовідносинами, входять окремі найважливіші соціально-економічні правовідносини. Закріплення в постсоціалістичній конституції основних принципів та елементів економічної структури громадянського суспільства покликано сприяти економічному розвитку, розвитку торгівлі та промисловості.

### Список літератури

1. Каратеева М.Н. Гарантирующая функция Конституции Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. - Ставрополь, 2005. – 183 с.
2. Конституционная экономика / Баренбойм П.Д.; Лафитский В.И.; Мау В.А.; Захаров А.В.; Киселева И.М.; Кириченко Д.А.; Куприянова Ю.В.; Челмодеева Е.В., Лафитский Д.В. М., 2003.
3. Конституционное регулирование в развитии социалистическом обществе / Миронов О.О.; Под ред.: Поляков В.Л. - Саратов: Изд-во Саратов-ун-та, 1982. – 126 с.
4. Кравец И.А. Формирование российского конституционализма (Проблемы теории и практики). Дис. ... д-ра юрид. наук. - Екатеринбург, 2002. – 584 с.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн.– К.: Атіка, 2004. – 512 с.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 1.
7. Морозова Л.А. Конституционное регулирование в СССР. – М.: Юрид. лит. 1985. – 144 с.
8. Общие начала теории социалистической конституции / Отв. ред.: Топорнин Б.Н. – М.: Наука, 1986. – 239 с.
9. Петрова А.В. Основные функции Конституции Российской Федерации (Вопросы теории). Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. – 232 с.
10. Пряхина Т.М. Конституционная доктрина современной России. Дис. ... д-ра юрид. наук. - Саратов, 2004. – 510 с.
11. Румянцев О.Г. Основы конституционного строя России: понятие, содержание, вопросы становления. М.: Юрист, 1994. – с. 285 / текст книги приводится с сайта автора – к.ю.н. Румянцева О.Г. – [www.rumiantsev.ru](http://www.rumiantsev.ru)
12. Сравнительное конституционное право / Абросимова Е.Б., Васильева Т.А., Владимирова

Л.Д., Крылова Н.С., и др.; Редкол.: Ковлер А.И., Чиркин В.Е. (Отв. ред.), Юдин Ю.А. – М.: Манускрипт, 1996. – 730 с.

13. Тихомиров Ю.А. Конституция, закон, подзаконный акт. – М.: Юридическая литература, 1994. – 136 с.

14. Тодыка Ю.Н., Супрунюк Е.В. Конституция Украины – основа стабильности конституционного строя и реформирования общества / Отв. ред. М.В. Цвик. – Симферополь: Таврия, 1997. – 312 с.

15. Туляй А.Н. Конституционные основы финансовой деятельности в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 1999. – 201 с.

16. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: Норма, 2005. – 320 с.

17. Чернышов В.В. Конституционно-правовая модель взаимосвязи государства и экономики и юридические средства ее реализации в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – 237 с.

18. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. – К.: АртЕк, 1997. – 262 с.

19. Щербаковский Г.З. Государство и экономическая система общества: теоретико-правовые и праксиологические основания соотношения и взаимодействия. Дис. ... д-ра юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 310 с.

20. Эбзеев Б.С. Конституция. Правовое государство. Конституционный суд: Учебное пособие для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 349 с.

*Стаття надійшла до редколегії 10 березня 2011 року.*

*Рекомендована до опублікування у «Віснику» відповідальним секретарем Р.О. Гаврилюк.*

*А.М. Khudyk*

### **The subject of post-socialist constitutional regulation**

#### **Summary**

The article examines the subject of contemporary post-socialist constitution. Focuses on the gradual change of nature in post-socialist constitution. The author argues that contemporary post-socialist constitution lays the foundations for the legal regulation of not only political power relations, but also some important social and economic relations.

The author concluded that the post-socialist constitution gradually transformed from an act of consolidation and registration mechanism of dominion in the state in the legal document that contains close to numerous rules, which essentially relate to constitutional law, as a number of rules and principles that determine the existence of other branches of law.

*Keywords:* constitution, the subject of constitutional regulation, political power relations, socio-economic relationship, constitutional law and other branches of law.

*А.М. Худык*

### **Предмет регулирования постсоциалистической конституции**

#### **Аннотация**

Исследуется предмет современной постсоциалистической конституции. Акцентируется внимание на постепенном изменении сущности постсоциалистической конституции. Автор утверждает, что современная постсоциалистическая конституция закладывает основы правового регулирования не только политических властеотношений, но и некоторых важнейших социально-экономических правоотношений.

Автор сделал вывод, что постсоциалистическая конституция постепенно превращается из акта оформления и закрепление механизма властвование в государстве в правовой документ, который содержит рядом с многочисленными нормами, которые по существу относятся к конституционному праву, также ряд норм и принципов, которые определяют существования других отраслей права.

*Ключевые слова:* конституция, предмет конституционного регулирования, политические властеотношения, социально-экономические правоотношения, конституционное право и другие отрасли права.